

І. М. Ложачнік

**Гакаўніца з калекцыі «Зброя і ўзбраенне»
музея «Замкавы комплекс «Мір»:
да праблемы атрыбучыі**

31 кастрычніка 1992 г. была афіцыйна адкрыта першая пастаянная музейная экспазіцыя Паўднёва-заходняй вежы Мірскага замка, дзе была прадугледжана асобная тэма, прысвечаная ўзбраенню XI–XVIII стст.¹ На чацвёртым ярусе вежы былі прадстаўлены арыгінальныя гарматныя ядра і высокамастацкія копіі халоднай зброі XVI–XVIII стст., выкананыя па замове Дзяржаўнага мастацкага музея БССР (цяпер Нацыянальны мастацкі музей Рэспублікі Беларусь) аўтарамі: М. Дубатоўкам, Ю. Гудзіновічам, Г. Асташонкам і інш. Гэтая тэматыка знайшла сваё адлюстраванне ў канцэпцыі музеефікацыі Мірскага замка 2002 г.² і ў скарэктаванай канцэпцыі музеефікацыі Паўночнага корпуса, зацверджанай у сакавіку 2008 г. Міністэрствам культуры Рэспублікі Беларусь.

Вельмі складана ўявіць падобны архітэктурны аб'ект без экспазіцыі ў якой не былі б прадстаўлены тыповыя прадметы, звязаныя з ваеннай справай ці засцерагальным узбраеннем, так як пра гэта сустракаюцца звесткі ў інвентарах Мірскага замка за перыяд XVII–XVIII стст. Менавіта зброя, з'яўляючыся жывым помнікам гісторыі, захоўвае ў сабе ўсе этапы развіцця і ўдасканалення чалавечай думкі і адлюстроўвае ўзровень ведаў і развіцця тэхналогій свайго часу, з'яўляецца адначасова помнікам дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва той ці іншай эпохі, самабытнасці народа, яго творчай адоранасці. У зброі няма нічога выпадковага, лішняга, тут усё добра прадумана, адшліфавана на працягу многіх стагоддзяў. Пастаяннае

¹ Паведамленні Нацыянальнага мастацкага музея Рэспублікі Беларусь. Выпуск 2. — Мінск: Беларуская навука, 1997. — С. 201

² «Трэба ўдыхнуць жыццё ў замак. Тэматыка-экспазіцыйны план 70 залаў Мірскага замка» // «Культура», 2002 г. — № 32. — 17–23 жніўня.

ўдасканаленне зброі для асабістай бяспекі заўсёды пераважала над цягай да камфорту. Лацінская фраза «Si vis pacem. Para bellum» (хочаш міру — рыхтуйся да вайны), на жаль, не страціла актуальнасць і ў нашы дні³.

Музейная калекцыя «Зброя і ўзбраенне» параўнальна невялікая і прадстаўлена ядрамі, ядрамі-бомбамі, кінжаламі, шаблямі, мушкетам, ятаганам, парахаўніцамі, кулямі, вырабленымі ў Заходняй Еўропе і Расіі ў XVIII–XX стст. Агульная колькасць гэтых прадметаў на сённяшні час складае 169 адзінак захавання, большая частка з якіх — ядры і ядры-бомбы. Гэтыя музейныя прадметы дапаўняюць экспазіцыйныя залы «Абарончае дойлідства ВКЛ», «Вайна 1812 г.», «Паляўнічая зала» Паўночнага корпуса.

Зусім нядаўна калекцыя папоўнілася аўтэнтычнымі прадметамі — ствалом гакаўніцы⁴ (КП–001549) і яе фрагментам (КП–001377), якія былі набытыя музеем у мясцовага калекцыянера В.Я. Сакеля.

Паспрабуем ахарактызаваць толькі цэлы ствол гакаўніцы, так як фрагмент другой, на жаль, утрымлівае невялікую казённую частку ствала без гака⁵, таму аднавіць дакладныя памеры гакаўніцы не ўяўляецца магчымым.

Спачатку паспрабуем высветліць ці на самай справе ў Мірскім замку ў XVI ст. знаходзіўся такі тып зброі як гакаўніца?

Вынаходжанне кнотавага замка ў другой палове XV ст. дало моцны штуршок для далейшага распаўсюджвання гакаўніц. У XV–XVI стст. яны фактычна меліся ў кожным замку⁶.

Да сённяшняга дня ў дзвюх аўтэнтычных абарончых вежах пачатку XVI ст. (Паўднёва-заходняй і Брамнай) на верхніх ярусах захаваліся арыгінальныя адтуліны пасярэдзіне праёма байніц, куды ўмацоўваліся драўляныя перамышкі для зручнасці чаплення гакаў. Ужо гэты факт сведчыць пра тое, што яшчэ першыя ўладальнікі замка Іллінічы, мелі на мэце выкарыстанне ў родавай рэзідэнцыі гэтай зброі. На жаль, дакументальнага пацвярджэння пакуль няма, паколькі інвентарных вопісаў замка за гэты час нам яшчэ не вядома.

³ Бохан, Ю. М. Узбраенне насельніцтва беларускіх зямель у XIV–XVI стагоддзях / Ю. М. Бохан. — Мінск : Беларусь, 2012. — 151 с.: іл. С. 8

⁴ Гакаўніца — тып цяжкіх агняпальных стрэльбаў з гакам у пярэдняй частцы, якія мелі калібр каля 20 мм і выкарыстоўваліся ў XV–XVII стст. Несла пераважна абарончую функцыю (абарона крэпасцяў, замкаў).

⁵ Гак (крук) — адліты разам са ствалом выступаючы плоскі трапецыявідны выступ з круглай адтулінай, які выкарыстоўваўся для чаплення за крапасную сцяну, каб зменшыць аддачу пасля стрэлу.

⁶ Волкаў, М. А. Артылерыя Нясвіжскага замка / М. А. Волкаў. — Мінск : А.М. Янушкевіч, 2014. — 188 с. : іл. С. 64

Як свярджае гісторык Мікола Волкаў у нааграфіі «Артылерыя Нясвіжскага замка», толькі пасля ўзвядзення Нясвіжскага замка, туды трапіла артылерыя, якая існавала ў Мірскім замку⁷. Але гэта датычыць толькі фальканет. Існуе верагоднасць таго, што гакаўніцы заставаліся ў збраёўні Мірскага замку ў апошняй чвэрці XVI ст.

У першай палове XVII ст., паводле інвентара 1636 г., у Мірскім замку мелася 56 гакаўніц, 20 «меншых» гакаўніц, 8 гакаўнічных і 15 паўгакаўнічных ствалоў, 15 «кабыл», ці старасвецкіх пулгакаў (паўгакаўніц)⁸. Безумоўна гакаўніцы саступалі па зручнасці мушкетам, але іх не спяшаліся спісваць з рахункаў да канца XVII ст.

Такім чынам, можна меркаваць, што на працягу XVI–XVII стст. гакаўніца, як і яе разнавіднасці, былі самай характэрнай зброяй для Мірскага замка.

Гакаўніца, якая намі разглядаецца, захавалася без драўлянага ложа. Пры яе характарыстыцы будзем прытрымлівацца метадыкі апісання, якую выкарыстоўваў А.А. Мяцельскі ў артыкуле «Новыя знаходкі агнястрэльнай зброі ў Нясвіжскім замку»⁹.

Гакаўніца мае ў сячэнні круглы ствол. Яе даўжыня — 1580 мм, даўжыня ствала — 1550 мм, шырыня на выхадзе ствала — 60 мм, у казённай частцы — 70 мм, калібр — 23 мм. Гакаўніца завяршаецца з боку казённай часткі выступам памерам 30 мм з дапамогай якога да яе мацавалася драўлянае ложа.

Гак размяшчаецца на адлегласці 350 мм ад выхаду ствала і мае форму скошага прамавугольніка з круглай адтулінай. Шырыня гака каля ствала 50 мм, у ніжняй частцы — 30 мм, таўшчыня — 15 мм, дыяметр адтуліны — 10 мм.

Дэкаратыўны арнамент
гакаўніцы

⁷ Тамсама С. 36

⁸ Тамсама С. 65

⁹ Мяцельскі, А. Знаходкі агнястрэльнай зброі ў Нясвіжскім замку / А. Мяцельскі // Беларускі гістарычны часопіс. — 2011. — №2. — С. 43–45; Мяцельскі, А., Новыя знаходкі агнястрэльнай зброі ў Нясвіжскім замку / А. Мяцельскі, // Беларускі гістарычны часопіс. — 2012. — № 6. — С. 40–45.

На верхняй частцы ствала знаходзяцца два шыпы, якія выкарыстоўваліся ў якасці цэлікаў: першы каля выхаду ствала памерамі 7х5х3 мм, другі каля казённой часткі з прарэзам у цэнтры памерамі 5х10х3 мм.

На ніжняй частцы ствала гакаўніцы знаходзіцца дзве пласціны з круглымі адтулінамі: першая на адлегласці 235 мм ад завяршэння казённой часткі памерамі 9х18 мм дыяметр адтуліны — 5 мм, другая — размешчана на адлегласці 680 мм ад завяршэння ствала з такімі ж памерамі. Такія пласціны з круглымі адтулінамі таксама выкарыстоўваліся для мацавання драўлянага ложа.

На правай бакавой паверхні на адлегласці 25 мм ад завяршэння ствала з боку казённой часткі размяшчаецца парахавая планка (панёўка) даўжынёй 50 мм, шырынёй 20 мм і глыбінёй 7 мм і адтулінай у ствале.

Асаблівай адметнасцю разглядаемай гакаўніцы з'яўляецца наяўнасць дэкаратыўнага арнаменту шырынёй 25 мм, які знаходзіцца на адлегласці 190 мм ад выхаду ствала і які прасочваецца толькі на яго верхняй частцы.

Дэкаратыўны арнамент складаецца з двух паўабручоў, высечанай зігзападобнай лініі і кропак, якія ўтвараюць маленькія (ў пяць кропак) і большыя (па пяць кропак у адной лініі) роўнанакцовыя крыжыкі. Адна з функцый крыжа, якая выходзіць з яго сімвалічнага значэння — значэння смерці. У дадзеных абставінах крыж сімвалізуе смерць, якую нясе гэта зброя.

Паміж крыжыкамі і паўабручамі размешчаная зігзападобная лінія, дзе кожная другая з'яўляецца паралельнай. Зігзападобныя лініі здаўна з'яўляліся асноўным элементам арнаменту. Даследчыкі аналізуючы матывы-сімвалы класіфікуюць іх па форме і выдзяляюць некалькі вялікіх груп: геаметрычная сімволіка (геаметрычныя формы і іх спалучэнні), антрапаморфная, зааморфная, раслінная¹⁰.

У нашым выпадку прадстаўлення менавіта геаметрычныя сімвалы, якія можна аднесці да стыхій вады (зігзападобныя ці хвалістыя лініі), што ў сваю чаргу можна тлумачыць як атаясамленне з добрым ураджаем. Такія арнаменты захаваліся і па сённяшні дзень у ткацтве і вышыўцы. Але пры размяшчэнні такога геаметрычнага арнаменту на агняпальнай зброі патрэбна тлумачыць, як нам падаецца, разбуральную сілу стыхій вады.

У музеях Беларусі гакаўніцы прадстаўлены адзінкавымі прадметамі, акрамя калекцыі Нацыянальнага гістарычнага музея Рэспублікі Беларусь

¹⁰ Ямаціна, А.А. Арнаментальная сімволіка ўсходніх славян [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу: <http://repository.buk.by:8080/jspui/bitstream/123456789/3703/1/ARANMENTALNAYA%20S%D0%86MVOL%D0%86KA%20%D0%8ESHODN%D0%86H%20SLAVYAN.pdf>. — Дата доступу: 14.03.2016.

і паўнаwartаснай калекцыі Нацыянальнага гісторыка-культурнага музея-запаведніка «Нясвіж»¹¹. Параўноўваючы разглядаемую гакаўніцу з аналагічнымі гакаўніцамі з калекцыі НГКМЗ «Нясвіж» можна зрабіць выснову, што гэты ствол па сваіх асноўных характарыстыках (памеры, калібр, гак) падобны да тых гакаўніц, якія былі знойдзены падчас ачысткі замкавага рова Нясвіжскага замку каля ўязной брамы ў 2011 г. Такім чынам, можна сцвярджаць, што прадстаўленая гакаўніца можа адносіцца да «нясвіжскіх» гакаўніц, якія шырока выкарыстоўваліся ў XVI–XVII стст. і верагодна гэта адна з 56 гакаўніц, якія ўпамінаюцца ў інвентары 1636 г. у Мірскім замку як «nakownic oprawnych»¹².

SUMMARY

The article focuses on the attribution of a gakovnitsa, which represents a type of heavy firearms with a gak (hook) in front; the caliber is about 20 mm. It was used in Mir Castle as well in the 15th–17th centuries. Its main function was a defensive one (protection of fortresses and castles). The decorative ornament is a distinctive feature of this item.

¹¹ Мяцельскі, А., Ціхінская, А. Новыя знаходкі агнястрэльнай зброі ў Нясвіжскім замку / А. Мяцельскі, В. Ціхінская // Беларускі гістарычны часопіс. — 2012. — № 6. — С. 40–45.

¹² Волкаў, М. А. Артылерыя Нясвіжскага замка / М. А. Волкаў. — Мінск : А.М. Янушкевіч, 2014. — 188 с. : іл. С. 65,70; AGAD, AR, dz. XXVI, nr 51. Спісанне рэчаў у мірскім скарбцы. 1636.